

LA COLONITZACIÓ - EMPÚRIES

La colonització grega

Causes

Fases de la colonització grega

La fundació de colònies

Agricultura i comerç

Grecs i indígenes

Empòrion, cruïlla de cultures

La colonització focea

L'origen i el creixement d'Empòrion

Emporitans i ibers

Empòrion i Roma

La ciutat grega d'Empúries

El déu d'Empúries

La ciutat romana d'Empúries

La colonització grega

Moltes ciutats modernes tenen el seu origen en antigues colònies gregues fundades des del segle VIII al segle VI aC al llarg de gran part de la Mediterrània i de la Mar Negra. Des del Caucas fins a la península Ibèrica, ocupant sempre tan sols la costa, els grecs van estendre el seu món conegut (*l'oikouménē* o *terra habitada*), de tal manera que el filòsof Plató va poder dir, en la primera meitat del segle IV aC, que *des de Fasis* [colònia grega en la costa est de la Mar negra] *fins a les columnes d'Hèracles* [l'estret de Gibraltar], *habitem a l'entorn de la mar com formigues o granotes a l'entorn d'un bassal* (Fedó, 109b). Odessa a Ucraïna, Istanbul (l'antiga Bizanci) a Turquia, Nàpols, Tarent, Palerm i Siracusa a Itàlia, i Niça i Marsella a França van néixer com a fundacions colonials que van expandir la cultura grega per tota la Mediterrània. Conseqüència d'aquesta colonització podrien ser les minories gregues que encara existeixen al sud d'Itàlia.

Utilitzar el concepte colonització pot generar confusió a causa de l'ús que s'ha fet arran del colonialisme modern. El terme *apoikía* tindria per a un grec del segle VIII al segle VI aC un significat més pròxim al d'immigració, amb la finalitat d'establir un assentament independent de la metròpoli o un barri habitat per grecs en una ciutat no grega.

Causes

El fenomen colonial grec és paral·lel a la formació de la polis arcaica, originada per la reunió dels aristòcrates en nous nuclis urbans al voltant de santuaris. Cal cercar les causes d'aquesta emigració massiva en els canvis socials i econòmics que es produeixen a les polis gregues en època arcaica: per evitar les revoltes i conservar el seu domini, els poderosos promouen l'enviament dels descontents enllà del mar.

Fases de la colonització grega

Dins del fenomen colonial grec es poden distingir tres moments en els quals els colons es dirigeixen a zones diferents:

1. Les primeres fundacions arcaiques fins al segle VII aC són establiments grecs a la costa síria i fenícia. No es tractava de ciutats sinó tan sols de barris en nuclis urbans ja existents i amb una finalitat comercial, com per exemple Al Mina.
2. Des de la fundació de Pitècusa el 775 al 675 aC es colonitza sobretot Sicília, el sud d'Itàlia, conegut pels grecs com la Magna Grècia, i el nord de l'Egeu.
3. A partir del 675 fins a la primera meitat del segle V aC la colonització es dirigeix des de Grècia fonamentalment en dos sentits: cap al nord-est (Tràcia, l'estret dels Dardanels, el Bòsfor i tota la mar Negra) i cap al nord-oest (Còrsega, la Gàl·lia i la península Ibèrica).

La fundació de les colònies

El procés de fundació d'una colònia comença amb la sanció religiosa de l'oracle de Delfos i la designació d'un *oikistés* o cap d'expedició. Aleshores el grup de colons, provinents d'una o més ciutats, s'embarquen cap al lloc on s'ha previst la fundació de la nova ciutat, ja conegut abans per les expedicions comercials. L'elecció de l'emplaçament respon a dos objectius: cercar terres cultivables abundants i més fèrtils i aconseguir una situació en un lloc de pas i amb un bon port que afavoreixi els intercanvis comercials. Les funcions bàsiques de l'*oikistés* són transferir des de la metròpoli el culte a una divinitat i el foc sagrat de la ciutat, dictar les primeres lleis i controlar el repartiment de les terres entre els colons amb la previsió de deixar parcel·les sense assignar per a futurs nousvinguts. Un cop finalitzada la seva missió o es queda a la nova ciutat –com Batos a Cirene, esdevingut el primer rei d'una dinastia– o se'n va amb la comesa de fundar-ne una altra.

Un cop fundada la nova ciutat és una polis amb el seu propi govern, plenament independent de la ciutat mare, amb la qual sol conservar, de tota manera, vincles religiosos, comercials i de política exterior. Les noves ciutats solen seguir un pla ortogonal, que facilita la decisió de l'espai urbà entre els seus nous ciutadans. Els fundadors reben no solament un lot dins el recinte urbà sinó també una part en

el territori del voltant destinada al conreu. Així, els primers colons esdevenien els principals terratinents, mentre que els que arribaven després havien de fer-se arrendataris seus, ocupar pitjors terres o bé dedicar-se a una activitat artesanal o comercial.

Agricultura i comerç

Tot i que no podem establir una diferenciació taxativa en l'economia dels establiments colonials, sí que semblen existir almenys dues tendències. D'una banda, les colònies de tipus agrícola, com Siracusa i Tarent, que cercaven lluny noves terres de conreu. De l'altra, unes colònies especialitzades fonamentalment en el comerç com, per exemple, Massàlia (l'actual Marsella) i Empòrion. Amb el pas del temps per a moltes colònies comercials el control del territori agrícola esdevé tan important com l'activitat comercial.

L'objectiu bàsic del comerç grec era l'obtenció d'aquells productes que eren necessaris però escassos a Grècia. Les dues importacions vitals per als grecs eren els metalls i els cereals. L'or i la plata provenien de la zona de l'Egeu i de la mar Adriàtica, de la Ibèria i de la Gàl·lia (cf. Estrabó, III, 2, 8). Però, sens dubte, els elements més indispensables eren el coure i l'estany, l'aliatge dels quals dona lloc al bronze. A Xipre es troba molt de coure però també a Al Mina, a Etrúria a Ibèria i a la Gàl·lia. Per buscar l'estany calia anar cap a occident i, en especial, a Ibèria, sobretot a la zona de l'actual Andalusia, i a Cornualla, al sud-oest d'Anglaterra. Pel que fa als cereals, aliment de primera necessitat, la Magna Grècia, Sicília, Egipte, els territoris de la mar Negra i la península Ibèrica n'esdevingueren centres proveïdors molt importants. Altres productes recercats eren els salaons, la fusta, la sal, l'ambre, el papir, les espècies, béns de luxe i esclaus. Les mercaderies que els grecs exportaven a canvi eren peces d'artesanía –ceràmiques, armes, objectes de metall i joies–, perfums, teixits, oli d'oliva i vi.

Grecs i indígenes

Les relacions amb els indígenes varien molt d'una colònia a una altra. Els establiments de caràcter bàsicament comercial solen establir vincles de convivència i amiat amb els seus veïns, ja que hi ha un interès mutu a intercanviar productes. Les fundacions agrícoles poden mantenir també relacions amistoses amb els pobles autòctons de l'entorn, però sovint les colònies s'instal·len en terres prèviament ocupades. Aleshores els antics pobladors o bé són simplement expulsats de les seves terres o bé són reduïts a mà d'obra semiservil per treballar els camps en profit dels colons grecs. Així, els corintis van ocupar la fèrtil plana de Siracusa i van esclavitzar els antics pobladors. Tant en un cas com en l'altre les cultures indígenes, en contacte amb la grega, solen patir un procés d'hel·lenització, pel qual adopten tècniques, creences i costums dels nouvinguts. Però, si els indígenes tenen una civilització prou o molt

avançada, també pot passar que tinguin més poder que els grecs i els facin pagar tributs o que rebin alguna influència cultural (com s'ha dit, aprendre a l'orient i al sud i ensenyar a l'occident i al nord).

Empòrion, cruïlla de cultures

La colonització focea

La Mediterrània occidental era ja freqüentada als segles IX i VIII aC pels fenicis, els quals hi van ser atrets per l'abundància de metalls, sobretot al sud de la península Ibèrica, on es trobava Tartessos, proverbial per les seves riqueses. A occident van fundar diverses colònies: Gadir (Cadis), Màlaca (Málaga) i Cartago, des de la qual l'any 654 aC sortiran els fundadors d'Ebussus (Eivissa). Des d'aquestes bases el seu comerç abraçava un ampli radi d'acció, que incloïa tota la costa mediterrània de la península Ibèrica. Més tard l'actual Catalunya va ser, a més, visitada pels comerciants etruscos.

El geògraf grec Estrabó (XIV, 2, 10) aporta la dada que Roda (l'actual Roses) va ser la primera fundació dels grecs a Ibèria, anterior al 776 aC, però, tot i que s'han trobat restes d'un establiment grec, han estat datades a partir del segle V aC. Fins ara el jaciment amb més antiguitat datat arqueològicament és Empòrion, la fundació del qual s'inscriu en el moviment colonial que va dur a terme Focea, una ciutat grega de l'Àsia Menor que a partir de l'any 600 aC va emprendre l'expansió colonial més tardana i més occidental de la Grècia arcaica. Amb la fundació de Massàlia i Empòrion els foceus van colonitzar les costes de Provença i de Catalunya i més tard fundaren Alàlia a Còrsega i Elea a la Itàlia meridional. L'economia de Focea i de les seves colònies es fonamentava en la pràctica de la *emporía*: els foceus actuaven d'intermediaris entre les civilitzacions mediterrànies i entre aquestes i els bàrbars, principalment de la península Ibèrica i de la Gàl·lia, amb una economia i una cultura menys desenvolupades. Massàlia, fundada cap al 600 aC, esdevindria la principal colònia focea, sobretot pel comerç que es feia a través del Roine amb el centre i el nord d'Europa.

L'origen i el creixement d'Empòrion

Potser entre 580 i 560 aC, uns anys després de la fundació de Massàlia, els foceus van situar un petit establiment a la badia de Roses, en una mena d'illot ubicat a la costa, que tancava un port natural al costat de la desembocadura del riu Fluvià. El Fluvià i el Ter permetien l'accés a les comarques interiors. Aquesta situació fa pensar que la factoria, a part de la funció de port d'escala en la ruta cap al sud de la península Ibèrica, va ser concebuda com a port de comerç, és a dir, com un nucli de comerciants estrangers a qui els indígenes garantien la seguretat per permetre el flux constant d'importacions. No hi ha dubte, doncs, que Empòrion va tenir una funció essencialment comercial, evident ja en el seu nom,

que vol dir *mercat* i d'on deriva el nom de la comarca de l'Empordà. Aquesta illa, l'actual Sant Martí d'Empúries, va rebre el nom de Paleòpolis (*Ciutat vella*) després que, al cap de no gaire temps, els focuus establerts van travessar el braç de mar que en els separava de la costa i van fundar un nou nucli, anomenat modernament *Neòpolis* (Estrabó, III, 4, 8). Aleshores s'inicià una veritable hel·lenització del territori circumdant. Començà així la cultura ibèrica al nord-est de Catalunya, quan Empòrion transformà la forma de vida dels indígenes.

El creixement demogràfic i urbà d'Empòrion de la segona meitat del segle VI aC va culminar al segle següent amb la construcció d'una gran muralla i la creació d'institucions civils per a una comunitat que ja s'identificava amb el nom d'*emporitaí*. Paral·lelament la seva influència econòmica es va estendre per tota la costa des del sud del Llenguadoc fins a sud-oest de la península Ibèrica. En un estadi posterior, iniciat en algun moment del segle V aC, és possible que alguns focuus s'establissin a la costa valenciana, sigui com a particulars en comunitats indígenes com Sagunt, sigui en les petites factories a les quals podrien correspondre els topònims grecs Hemeroscopèon, Alonis i Acra Leuce, citats per les fonts antigues, i que no han estat descobertes ara com ara per l'arqueologia.

Emporitans i ibers

Estrabó (III, 3, 4) ens aporta la informació que els veïns d'Empòrion eren els indicetes, poble que s'escamparia aproximadament entre el Pirineu i Blanes i que es trobava en l'edat del ferro quan van entrar en contacte amb els primers colons. Estrabó i Livi, la defineixen com una ciutat doble, grega i ibèrica:

És una ciutat doble, dividida per un mur, prop de la qual vivien al començament alguns indicetes, perquè, malgrat tenir un govern independent, preferien per seguretat compartir amb els grecs un recinte comú, que era tanmateix doble i migpartit per un mur. (Estrabó, III, 4, 8)

Ja aleshores Empúries eren dues ciutats dividides per un mur. L'una l'ocupaven el grecs, originaris, com els massaliotes, de Focea; l'altra, els hispans. (Livi, XXXIV, 9, 1)

Tots dos coincideixen en un aspecte: Empòrion era una ciutat doble, amb una part habitada per grecs i l'altra per indígenes, separades per un mur mitjaner. Estrabó afegeix que alguns indicetes cercaren la protecció de les muralles emporitanes, mantenint, però, alhora que una separació física, la seva independència política, com hauria passat en altres polis gregues (alguns casos podrien ser Halicarnàs, Agde o Elea). Hi ha indicis arqueològics que, durant el segle V aC, just al costat de la ciutat grega es va formar un petit barri habitat per ibers, els quals probablement va esdevenir ciutadans de la polis emporitana no gaire temps després. Aquest fet demostraria les excel·lents i estretes relacions entre colons i indígenes.

Un suport per atribuir als ibers el barri fora muralla podria ser l'existència certa d'un complex religiós que hi sembla relacionat, si més no per veïnatge. Durant el segon quart del segle IV aC Empòrion emprengué un ambiciós projecte de remodelació de l'extrem sud, al mateix temps que promovia importants canvis políticossocials: s'enderrocà el santuari i els seus fonaments foren reutilitzats per bastir-ne un altre dedicat a Asclepi. Alhora s'aixecà la nova muralla, que s'avançà més al sud, envoltant ja el recinte sagrat i ocupant l'espai del raval extramurs. Això obligà a desmantellar la petita aglomeració que s'arrecerava al peu de l'antiga muralla i li feia perdre el valor defensiu. La seva població devia haver passat ja a viure dins el mateix recinte dels grecs. Aquest degué ser el moment en el qual els indicetes i els foces *es van unir en una mateixa comunitat política, mixta no solament per la doble ètnia dels seus membres sinó també per una certa barreja d'institucions bàrbares i gregues* (Estrabó, III, 4, 8). Hi ha altres indicis que es va produir un sinecisme al primer quart del segle IV: peces de ceràmica àtica, amb els noms ibèrics dels seus propietaris grafitats a la base, i necròpolis mixtes grecoibèriques al voltant de la ciutat.

Del territori de l'entorn, poblat pels indicetes, els grecs obtenien diversos productes que podien exportar: la sal a la costa, metalls en algunes zones mineres explotables a petita escala, i els cereals (blat i ordi). Aquest darrer fou el que esdevingué més important. Estrabó (III, 4, 9) parla de la *chóra* (territori) emporitana, dividint-la en dues parts, una que solament produïa espart, corresponent a la plana pantanosa de la vora del mar, i una altra de fèrtil, que deu ser la zona de serres baixes que s'estenen fins als sistemes muntanyosos de l'interior. Precisament en aquesta àrea intermèdia, com al Puig Castellar de Pontós, s'han descobert darrerament un seguit de conjunts aïllats de sitges, de vegades en gran quantitat, que van començar a ser utilitzats a les darreries del segle V aC i que són indicatiu d'una agricultura molt desenvolupada amb un alt índex de producció. També Ullastret, a la franja d'aiguamolls de la costa, hauria pogut servir de centre d'emmagatzament. Aquests grans conjunts de dipòsits evidencien un gran excedent de cereals destinat a ser exportat a gran escala. El paper d'Empòrion i Roda havia de ser no solament introduir el gra als circuits comercials mediterranis, sinó també organitzar-ne la producció. El control dels ressorts de l'economia dels indicetes degué donar als grecs un cert domini sobre ells, encara que van respectar la independència política dels seus poblats.

L'inici del conreu de cereals a gran escala degué començar al segle V aC, quan Massàlia va començar a promoure l'activitat agrícola a les factories que en depenien per paliar la manca de cereals en el seu sòl pedregós. Ara bé, el gra d'origen ibèric no va ser enviat exclusivament a Massàlia ni al proper món púnic, sinó que una part de la producció degué ser destinat a Atenes. L'exportació cerealística a gran escala va afavorir l'auge econòmic de què Empòrion va gaudir en època clàssica i la seva independència respecte a Massàlia.

Les conseqüències de la presència grega a casa nostra va conduir a un procés aculturador que va transformar paulatinament la vida dels seus antics pobladors. Pel que fa a les estructures econòmiques, la presència grega hauria estimulat entre els indígenes la recerca de metalls i sal, el conreu de l'olivera i la producció d'oli, la indústria del lli i sobretot el conreu de cereals. També es van introduir indústries noves com la de salaons. L'ús del torn va incrementar la producció ceràmica i el nou costum de beure vi va provocar un canvi en el tipus de vasos. En general va augmentar notablement la producció bronzística. La introducció de la moneda va ser tardana (cap al 250 aC).

Els préstecs culturals a la comunitat indígena consistirien en l'adaptació de l'alfabet grec oriental a la llengua ibèrica, la introducció de formes de cultura social grega en el món indígena –difusió del simposi i noves modes en el vestit–, l'aparició de la iconografia grega, amb sirenes, esfinxs, grius... En el cas de l'urbanisme s'observa l'adopció del model de muralles amb torres de defensa de tipus grec, sent-ne el cas més paradigmàtic el d'Ullastret. Probablement es va produir una assimilació entre divinitats gregues i indígenes.

Així doncs, la fundació d'Empòrion va condicionar el desenvolupament de la cultura ibèrica i la va apropar a les civilitzacions mediterrànies. D'aquesta manera, quan Roma emprendre la conquesta de les terres ibèriques per integrar-les al seu imperi i a les seves estructures socioeconòmiques i culturals, tindrà ja el camí preparat per a una ràpida romanització, a la qual acabarà sent arrossegada també la ciutat grega, integrada al municipi romà d'Empúries.

Empòrion i Roma

Al segle III aC la situació en el Mediterrani occidental ha canviat molt: Roma ha conquerit tota la península Itàlica i s'ha convertit una nova potència. L'altra gran potència és Cartago, que domina el nord d'Àfrica, el sud de la península Ibèrica i les illes (Sicília, Còrsega, Sardenya i Eivissa). Empòrion, igual que Massàlia i les altres colònies gregues, esdevé aliada de Roma, en contra dels qui de sempre eren els seus competidors comercials, i ofereix als romans una base d'operacions fonamental durant la segona guerra Púnica, que té com un dels escenaris de l'acció la península ibèrica. En efecte, el general cartaginès Anníbal va prendre la ciutat ibèrica de Sagunt, aliada de Roma, i després es llençà amb un gran exèrcit cap a Itàlia, travessant els Pirineus i els Alps. El 218 aC els romans desembarquen a Massàlia per tallar-li el pas, però hi arriben massa tard i una part de les seves tropes navegaven fins a Empòrion per dur la guerra als cartaginesos que resten a la península Ibèrica. Durant tota la guerra Empòrion va oferir un port segur per rebre reforços i subministraments per a les tropes romanes que lluitaven a la península Ibèrica.

Així doncs, en la intervenció romana a la península ibèrica a partir de la segona guerra Púnica (218 aC) Empòrion esdevé aliada de Roma contra els cartaginesos. En vèncer Cartago a les guerres

púniques, Roma s'apodera de les antigues possessions cartagineses a la costa mediterrània de la península Ibèrica i es converteix en la senyora indiscutible del Mediterrani occidental. En els dos segles següents els romans van conquerint la península Ibèrica. En aquest procés Empòrion segueix servint d'entrada d'homes i de productes provinents d'Itàlia. És un període de gran prosperitat per a la colònia focea, ja que en surt econòmicament beneficiada i conserva alhora el seu autogovern polític, com a recompensa a la fidelitat mantinguda en la seva aliança amb Roma.

Al costat d'Empòrion els romans instal·len un campament militar, que amb el temps esdevindrà una nova ciutat, poblada per romans i independent de la grega. Amb el temps l'entorn d'Empòrion s'anà romanitzant i, no gaire temps després, els grecs i els ibers que vivien a la ciutat grega reben la ciutadania romana i tots dos nuclis urbans s'unifiquen en una sola ciutat anomenada *Emporiae*. Malgrat la prosperitat econòmica, la fundació d'una ciutat romana al costat de la grega provoca a la llarga la integració cultural i política a l'Imperi romà.

La ciutat grega d'Empúries

La ciutat grega estava dividida en les dues parts abans esmentades, la Paleàpolis i la Neàpolis.

- la Paleàpolis(*Palaiá pólis*): l'antic illot on els grecs van fundar el seu primer establiment. Avui el poble de Sant Martí d'Empúries, és l'únic indret d'Empúries que ha continuat sempre habitat i, com a conseqüència, es coneix molt poc de l'època grega.
- la Neàpolis: amb aquest nom es coneix actualment la part que en l'antiguitat era en terra ferma, excavada avui dia en la seva major part fins a nivells que van des del segle II aC al I dC, l'època en què ja es trobava en l'òrbita de Roma. Només en alguns llocs s'han descobert restes d'èpoques anteriors, situades a nivells més profunds. N'és el principal exemple el santuari del sud-oest, construït al segle IV aC i fins ara considerat sota l'advocació d'Asclepi, déu de la medicina, a partir de la identificació feta de l'estàtua que s'hi va trobar, si bé la recent reconsideració del déu representat ha fet que s'hagi de considerar molt dubtosa aquesta adscripció a Asclepi. La ciutat es va anar estenent des del nord cap al sud en diverses fases amb un traçat urbanístic irregular adaptat al relleu del terreny. L'àgora, una gran plaça tota envoltada de porxos, era el centre de la vida política i comercial de la ciutat, i la travessava el carrer principal, que recorria la ciutat des de la plaça de la porta sud de la muralla fins al port, al nord. En el període de més prosperitat del segle II aC es van realitzar diverses reformes urbanístiques:
  - una nova muralla, monumental i defensada amb torres, que ara es pot veure al sud de la ciutat i que va permetre estendre l'àrea de la ciutat cap al sud

- un recinte porticat en la terrassa inferior rera aquesta muralla –potser una palestra en el seu origen–, on més endavant es va construir un temple, potser consagrat a Serapis
- una reforma del santuari situat a la terrassa més elevada del sud-oest
- l'ampliació de l'àgora, soterrant els edificis de la banda est
- la construcció a la mateixa àgora d'una *stoá* –un edifici porticat– de dues naus i, probablement, dos pisos, on s'arrecerava una sèrie locals comercials

Tant l'àgora com el carrer principal allotjaven gran quantitat d'establiments de tota mena (botigues, petits tallers...), que donen fe de l'activa vida comercial d'Empòrion. En destaquen una factoria de salaons i el mercat veí a l'àgora, format per un seguit de locals comercials al voltant d'una cisterna pública. Les cases de la Neàpolis són majoritàriament modestes: són de planta baixa, amb dues o tres habitacions i construïdes amb parets de tovots sobre un fonament de pedra. N'hi ha de més riques que tenen mosaics al terra de les cambres principals i algunes, com la gran casa al costat de l'àgora, disposen de peristil. També se'n troben del tipus itàlic (*domus*). Les diferents classes d'habitatge evidencien la barreja de tradicions culturals i arquitectòniques que van confluïr en les darreres fases de la Neàpolis emporitana. El nombre d'habitants de la ciutat grega en el seu conjunt, al moment de més gran poblament, devia ser d'uns 1500.

El déu d'Empúries

El 1909, l'any següent d'iniciar-se oficialment les excavacions a Empúries, es va produir la troballa més impactant de la història del jaciment: una gran estàtua d'un déu. Ben aviat es van proposar dues identificacions: Serapis, divinitat sincrètica alexandrina (segons l'arqueòleg Botet i Sisó), i Asclepi, el déu grec de la medicina (segons l'escriptor i crític d'art Raimon Casellas). La segona va ser ràpidament acceptada i durant un segle no ha estat posada en dubte. Recentment s'ha tornat a discutir sobre quin déu representa la peça, i aquesta vegada l'atribució a Asclepi ha quedat profundament qüestionada. Vet aquí quines són les peces d'aquest trencaclosques.

Elaboració

L'estàtua va ser realitzada encaixant tres peces: la part inferior (vestit i peus) es va esculpir en marbre del mont Pentèlic, situat a 7 km d'Atenes, mentre que el tors, el cap i els braços van ser realitzats amb marbre de l'illa grega de Paros. Aquesta especialització ja era habitual en l'antiguitat, ja que el marbre pentèlic era opac, adequat per representar la roba, mentre que el de Paros es caracteritzava per la seva considerable transparència i facilitat de treballar, trets que el feien ideal per a les parts carneses.

Hi ha acord a situar el taller que va produir la peça a l'illa grega de Delos, famosa pel seu santuari dedicat a Apol·lo. En la cronologia també es coincideix a assenyalar que es va compondre a l'últim quart del segle II aC.

Localització

L'escultura es va trobar trencada en diversos fragments en dos llocs diferents de la terrassa superior de la gran àrea sagrada de l'oest de la Neàpolis d'Empúries: el cos i els braços en un templet (anomenat *M* per convenció), juntament amb altres elements escultòrics, mentre que el bust en una cisterna situada just al davant.

Altres elements de l'entorn

En el mateix templet *M* es van trobar altres elements pertanyents a d'altres escultures que aporten indicis per a la identificació del déu, a les quals s'ha d'afegir una inscripció que va aparèixer a la vora.

- **La serp** (datada a la segona meitat del segle II aC). La representació d'una serp enroscada va ser la base per identificar el déu amb Asclepi, però des de no fa gaire s'ha vist que no és possible que estigués enroscada a un bastó. Per tant es tractaria d'una escultura d'una serp sola, el Geni Bo o Àgatos Dèmon (*Agathòs Daímon* / Ἀγαθὸς Δαίμων), una divinitat ctònica protectora de la casa.

- **Els peus** (segle II-I aC). Anteriorment atribuïts a una suposada imatge de Serapis, el tipus de sandàlia i la seva forma limitada a l'abast del peu fan pensar que es tractaria d'una figura femenina, probablement Isis.
- **El cap.** Atribuït en el passat a una escultura d'Afodita o Àrtemis, en l'actualitat hi ha consens a considerar-la una variant hel·lenística de l'Apol·lo Liceu atribuït a Praxíteles, i més concretament de l'últim quart del segle II aC (segons l'arqueòleg F. Schröder).
- **Les cames** (segona meitat del segle II aC). Podrien pertànyer a la mateixa estàtua d'Apol·lo Liceu, que solen representar-se en la mateixa posició.
- **La cornucòpia** (datada a la segona meitat del segle II aC). El corn de l'abundància és un atribut de les divinitats subterrànies com Hades, Serapis o l'Àgatos Dèmon.
- **L'urpa** (segle II-I aC). L'urpa pot correspondre a la pota d'una taula de marbre, com era habitual en el món grecoromà, o a una representació d'una esfinx o del gos Cèrber.
- **La pila d'ablucions** (datada al segle II aC). La purificació amb aigua és un ritus propi tant dels santuaris d'Asclepi com dels santuaris egipcis, inclosos els de Serapis.
- **L'esfinx** (segle II aC). Placa de marbre amb un relleu incomplet d'una esfinx, imatge decorativa i protectora.
- **La inscripció** (datada a mitjan segle I aC). Es va trobar una inscripció bilingüe en llatí i en grec dividida en tres fragments: un en una cisterna propera al temple *M*, l'altre davant la porta de la Neàpolis i el tercer en un indret desconegut. En llatí i en grec es diu gairebé el mateix: *A Isis i a Serapis, Numas, fill de Numeni, alexandri, devotament va fer construir el temple, les estàtues i els pòrtics / el pòrtic.*

[ISIDI SERA]PI . AEDEM	[ΕΙΣΙΔΙ Σ]ΑΡΑΠΙ
[SIMULACR]A . PORTICVS	[ΝΑΟΝ ΕΟ]ΑΝΑ
[NVMAS . N]VMENI . F(i)lius)	[ΣΤΟ]ΑΝ ΝΟΥΜΑΣ
[ALEXANDRI]NVS	[ΝΟΥΜΕ]ΝΙΟΥ ΑΛΕ
[DEVOT]VS FACIV	[ΕΑΝ]ΔΡΕΥΣ
[NDVM CVR(a)uit]	[ΕΥΣ]ΕΒΕΣ ΕΠΙΟΕΙ

Identificació

Un cop eliminada la serp de l'estàtua, no queda cap element objectiu per identificar el déu representat amb Asclepi. La barba i els cabells rinxolats poden correspondre a qualsevol déu patriarcal: Zeus, Hades, Asclepi, Serapis... D'altra banda, la posició de les mans i dels peus fa impossible que es recolzés en un bastó com apareix generalment representat Asclepi, sinó sostenint una vara. Per tant s'ha de tractar d'un altre déu.

L'índex més evident és un trauc que té al capdamunt del cap. S'explicaria com una ranura on encaixar una altra peça de l'escultura: el *kálathos* o *modius*, una cistella que fa d'unitat de mesura per al gra. Aquest és l'atribut característic de Serapis com a déu ctònic de l'abundància.

Aquesta identificació encaixa amb l'existència indubtable d'un santuari dedicat a Serapis, documentat per la inscripció, i la presència a la mateixa cel·la d'altres elements vinculats al seu culte (com ha observat l'arqueòleg Ruiz de Arbulo i Vivó):

- una estàtua dedicada a Isis, la seva esposa
- la representació d'una serp com a Àgatos Dèmon, divinitat pertanyent al cicle d'Isis i Serapis
- la cornucòpia que solen portar divinitats del mateix cicle com Serapis o el seu fill Harpocrates
- Apol·lo podria ser present en el culte d'Ascepi o d'un altre déu, però també en el de Serapis, en la seva assimilació amb Harpocrates, fill d'Isis i Serapis
- una esfínx o Cèrber són habituals companys de Serapis, tot i que no exclusivament
- la pila d'ablucions també té sentit en el culte de Serapis.

En canvi altres propostes tenen una base molt menor:

- Asclepi-Serapis com una divinitat sincrètica (segons l'arqueòloga Rodà de Llanza): no té cap atribut propi d'Asclepi, que soldur el bastó amb la serp enroscada
- Àgatos Dèmon (segons Schröder): només té a favor una inscripció en un mosaic d'una casa particular d'Empúries, que no té per què tenir cap relació amb un santuari públic de la ciutat; a més la seva representació habitual és en forma de serp, tot i que en alguna ocasió també apareix com una figura humana masculina amb barba i cornucòpia.

Pel que fa a la brillant anàlisi de Ruiz de Arbulo i Vivó, que ha identificat l'estàtua amb Serapis, l'únic apunt fluix és la relació directa que estableix amb la inscripció bilingüe relativa a la donació de l'alexandrià anomenat Numas i datada a mitjan segle I aC com a molt tard (Rodà). En raó de la seva datació, no sembla possible que una de les estàtues de culte que esmenta sigui el déu trobat en el temple M, datat a l'últim quart del segle II aC. Aquesta última data coincideix amb la reforma urbanística al voltant del 100 aC que va incloure la construcció del temple M i d'un pòrtic. En canvi, la inscripció es pot relacionar més aviat amb el temple construït més tardanament a la terrassa inferior (est) enmig d'una àrea porticada anterior, que va ser alhora remodelada. La construcció d'un segon temple a Serapis no seria incompatible amb la presència del temple anterior, sinó que es podria considerar una ampliació del santuari ja existent.

La ciutat romana d'Empúries

Els romans van arribar a Catalunya a través d'Empòrion, la colònia grega fundada cap al 600 aC, que els és aliada en la seva lluita contra els cartaginesos. Més endavant, durant el segle II aC, els romans instal·len un campament militar permanent al costat de la ciutat grega, que conserva la seva independència, amb la finalitat de controlar el port i el territori. D'aquest campament militar en queden restes del pretori al nord del fòrum: murs, paviment, grans cisternes i sitges.

A principis del segle I aC el campament militar del costat d'Empòrion es va convertir en una ciutat, poblada per itàlics i independent de la grega. A mitjan segle I aC va rebre colons romans veterans de Juli Cèsar, i després, en un moment desconegut durant el període que va des de Cèsar fins a August, va ascendir a la categoria de *municipium*. Paral·lelament, les muralles que separaven els dos nuclis urbans, el grec i el romà, van ser enderrocades, i un nou tram murari va unir les dues ciutats en una de sola. A partir d'aquell moment el nom de la ciutat unificada va esdevenir plural (*Emporiae*) i l'antiga polis grega va perdre tota la seva autonomia.

La ciutat d'Empúries va ser projectada *ex nouo* en gran part seguint els canons urbanístics de les colònies romanes: a partir de les estructures militars preexistents es va traçar la xarxa de carrers en la usual quadrícula de *cardines* i *decumani*. Després es va envoltar de la muralla, i tot seguit es va començar a aixecar el fòrum. El *Cardo Maximus* unia el fòrum i la porta principal del sud, l'única conservada. Tanmateix un element misteriós distorsiona el traçat habitual de les fundacions romanes: un mur separa el recinte emmurallat en dues parts. Segons alguns arqueòlegs, aquest seria en realitat el mur del qual parlen Estrabó i Livi, però no n'hi ha cap certesa.

La muralla, conservada sobretot a la banda sud, es va alçar segons una doble tècnica constructiva:

- La part inferior està feta amb gran blocs poligonals de pedra.
- El cos superior està construïda amb formigó (*opus caementicium*), a la qual es va donar forma per mitjà d'un encofrat.

El buit de l'interior s'omplia amb materials com terra i pedres.

El fòrum ocupa quatre illes i s'articula en dues parts divides per un *decumanus*. La banda meridional estava limitada originàriament per una filera de *tabernae*. El cantó septentrional estava presidit pel temple, del qual gairebé només es veu el *podium* i que devia estar dedicat a la Tríada Capitolina (Júpiter, Juno i Minerva). Darrere seu el fòrum quedava tancat per un pòrtic de doble nau en forma de U amb criptopòrtic (corredor semisubterrani) i precedit per un nimfeu. Probablement les dues parts tenien funcions diferents: la meridional servia per a les activitats comercials i polítiques i la septentrional per a les religioses.

En època d'August el fòrum va ser objecte d'una reforma total, d'acord amb la recent categoria de *municipium*. L'entrada de les *tabernae* es va girar cap al carrer, en comptes de mirar cap a dins el fòrum. Es va edificar un nou pòrtic en forma de U a tres bandes de la plaça meridional i, a la del sud, una basílica adjacent d'una sola nau amb tribunal (*aedes Augusti*) a la capçalera. A l'àrea sacra es van aixecar un templet a cada costat del principal, probablement dedicats al culte imperial. Finalment tot el recinte es va tancar amb tres portes.

Al nord del fòrum es troben un mercat i les termes públiques, descobertes l'any 2000 i recentment excavades. Els altres edificis públics coneguts són l'amfiteatre i la palestra, tots dos bastits, el segle I dC, extramurs, però ben a prop de la muralla, a una banda i l'altra de la porta sud. L'amfiteatre emporità era un edifici molt modest en forma d'òval de 93 x 44 m. En resta la base del *podium* i dels murs radials que sustentaven les grades, probablement de fusta. La palestra, edifici destinat a practicar activitats físiques, només està testimoniada pel rectangle arrasat del seu pòrtic, que envoltava l'*arena*.

De l'àmplia extensió que ocupava la zona residencial se n'ha excavat una petita part. Tot i això s'ha calculat que hauria pogut arribar a tenir uns 4000 habitants. A banda d'uns habitatges humils veïns del fòrum, només es coneixen una sèrie de grans *domus* situades sobre el *cardo* més oriental de la ciutat. L'estudi de l'evolució de les tres *domus* excavades il·lustra sobre el terreny l'enriquiment d'algunes famílies. Dues de les *domus*, les número 1 i 2B, es van ampliar en diverses fases a expenses de les cases veïnes. La *domus* 1 fins i tot va ocupar part del carrer i va saltar l'antiga muralla. Aquesta mansió tenia peristil, jardí (*hortus*) i, aparentment, banys privats, a més d'una esplèndida decoració, tal com es dedueix dels mosaics conservats, i una vista magnífica.

A partir del segle I dC Empúries pateix una lenta decadència, com ja evidencia la humilitat dels nous edificis públics com l'amfiteatre i la palestra. Diversos factors poden explicar el aquest procés: la progressiva inutilització del port pels sediments aportats pel Fluvià, els canvis dels fluxos comercials en les rutes marítimes, la importància creixent de ciutats com Tàrraco o Bàrcino i les reformes administratives de Vespasià. Tant la ciutat romana com la Neàpolis es van anar despoblant, i finalment la ciutat es va replegar altre cop en el petit promontori de l'actual Sant Martí d'Empúries, la primitiva Paleòpolis, que va ser seu episcopal en l'atiguitat tardana i època visigòtica. El nom es mantindria encara en els del comtat medieval d'Empúries i la comarca de l'Empordà.